

เส้นทางสู่ความหลุดพ้น : วิธีแห่งพระอรหันต์ในอรหัตตสูตร
PATH TO LIBERATION : THE WAY OF THE ARAHANT
IN THE ARAHANT SUTTA

¹พระมหาวิรัตน์ จารุวิโส (ดูเหตุคำ) และ ²พระครูปริยัติพัฒน์บัณฑิต

¹Phramaha Wirat Cāruvaṃso (Dooharuekham) and

²Phrakru Pariyattiphattanabundit

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹dooharuekham@gmail.com

Received: December 18, 2024; **Revised:** January 7, 2025; **Accepted:** January 31, 2025

บทคัดย่อ

พระอรหันต์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือผู้สิ้นกิเลส ละสังโยชน์ 10 อย่าง ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชาโดยสิ้นเชิง แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ สุภวิปัสสโก (สิ้นกิเลสแต่ไม่มีญาณพิเศษ) เติวิโซ (สิ้นกิเลสและมีวิชา 3) ฉฬภิญโญ (สิ้นกิเลสและมีอภิญญา 6) และเจตูปัฏฐัมภิปัตโต (สิ้นกิเลสและแตกฉานในปฏิสัมภิตา 4) การวิเคราะห์วิธีแห่งความเป็นพระอรหันต์ในอรหัตตสูตรเน้นการละสังโยชน์ทั้ง 10 เพื่อให้จิตหลุดพ้นจากโลกสมมติ โดยปฏิบัติตามหลักรัตนะ 7 เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม มีสติระลึกรถึงธรรมในทุกขณะ และความเพียรในการพิจารณาจนทราบเหตุและผล มีองค์ประกอบสมบูรณ์ด้วยองค์ 10 และดำเนินชีวิตตามมรรคมุ่งค์ 8 ซึ่งเป็นการเดินบนทางสายกลาง พร้อมทั้งยึดหลักสัทธิธรรม 7 และไตรสิกขาเป็นแนวทางในการควบคุมพฤติกรรม กาย วาจาใจ ให้สะอาดบริสุทธิ์ นำไปสู่การพ้นทุกข์และการตรัสรู้เข้าสู่พระนิพพานโดยสมบูรณ์

คำสำคัญ : ความหลุดพ้น, พระอรหันต์, อรหัตตสูตร

¹นิสิต, หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

²รองศาสตราจารย์, ดร., สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Abstract

The Arahant in Theravāda Buddhist Scriptures: An Arahant, as described in Theravāda Buddhist scriptures, is one who has eradicated all defilements and completely abandoned the ten fetters: Sakkāyadi^{tt}hi (self-identity view), Vicikicchā (doubt), Sīlabbata-parā^māsa (clinging to rituals), Kāmarāga (sensual desire), Paṭigha (ill-will), Rūparāga (attachment to form), Arūparāga (attachment to formlessness), Māna (conceit), Uddhacca (restlessness), and Avijjā (ignorance). Arahants are categorized into four types: 1) Sukkhavipassaka – Those who have eradicated defilements but possess no extraordinary knowledge. 2) Tevijja – Those who have eradicated defilements and attained the Threefold Knowledge (Tevijjā). 3) Chālabhiññā – Those who have eradicated defilements and possess the Sixfold Superknowledge (Abhiññā). 4) Cetopariśambhiddappatta – Those who have eradicated defilements and mastered the Four Analytical Knowledges (Paṭisambhidā): analytical knowledge of meaning (Atthapaṭisambhidā), of Dhamma (Dhammapaṭisambhidā), of language (Niruttipaṭisambhidā), and of improvisation (Paṭibhānapaṭisambhidā). Analyzing the Path of Arahantship in the Arahant Sutta: The practice focuses on abandoning the ten fetters to free the mind from conventional realities. It involves adhering to the Seven Treasures (Sattaratana) to cultivate virtue, maintaining mindfulness of the Dhamma in every moment, and practicing diligent contemplation to understand causes and effects. Arahants are complete in the Ten Perfections (Dasavidha-guṇa), live by the Noble Eightfold Path (Aṭṭhaṅgika Magga), and follow the Middle Way. Additionally, they uphold the Seven True Dhammas (Saddhamma) and the Threefold Training (Tisikkhā) to regulate their behavior, purifying body, speech, and mind. This disciplined practice ultimately leads to liberation from suffering and the attainment of enlightenment in Nibbāna.

Keywords : Liberation, Arahants, Arahant Sutta

บทนำ

ในพระพุทธศาสนา การบรรลุถึงสถานะพระอรหันต์ถือเป็นจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นการหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลสทั้งปวง อรหันต์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นไม่เพียงแต่เป็นผู้

ที่สิ้นกิเลสและอาสวะ แต่ยังเป็นผู้ที่ได้เข้าถึงความรู้และการตื่นรู้ที่สมบูรณ์แบบ โดยการละสังโยชน์ 10 ประการและการบรรลุในระดับต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดไว้ในอรหัตตสูตร

อรหัตตสูตรไม่เพียงแต่เสนอคำอธิบายเกี่ยวกับคุณลักษณะและลักษณะการบรรลุของพระอรหัตต์ แต่ยังแสดงถึงวิถีทางที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ การฝึกปฏิบัติธรรมตามหลักธรรมในอรหัตตสูตรจึงไม่ใช่แค่การละวางจากกิเลสเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการฝึกปฏิบัติอย่างมีสติสัมปชัญญะ การใช้หลักรัตนะ 7 การปฏิบัติตามไตรสิกขา และการเดินตามมรรคมืองค์ 8 ซึ่งเป็นเส้นทางสายกลางที่พาพระอรหัตต์ไปสู่การตรัสรู้และการพ้นจากทุกขในที่สุด

บทความนี้จะนำเสนอถึงหลักการสำคัญในอรหัตตสูตร ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากโลกสมมุติ และการเข้าถึงพระนิพพานอย่างสมบูรณ์ พร้อมทั้งสำรวจถึงคุณลักษณะและประเภทต่าง ๆ ของพระอรหัตต์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระอรหัตต์ที่ปรากฏในอรหัตตสูตร

พระอรหัตต์ที่ปรากฏในอรหัตตสูตรว่า พระอรหัตต์ทั้งหลายเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุดในโลกว่า สัตว์ในสัตตาวาสและภวคภพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ชาติสิ้นแล้ว เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายขายคือโมหะได้แล้วเป็นอเสขญาณ (ส.ข. (ไทย) 17/76/117.) คำว่า อเสขญาณ หมายถึง อรหัตตผลญาณ ดังนี้ หลุดพ้นเพราะไม่ถือนั่นในอุปาทาน 4 คือ 1) กามอุปาทาน ไม่ถือนั่นในกาม 2) ทิฏฐูปาทาน ไม่ความถือนั่นในทิฏฐิ 3) สิล্পพทุอุปาทาน ไม่ถือนั่นในศิลป 4) อัตตวาทุอุปาทาน ไม่ถือนั่นในวาทะว่ามีอัตตา (ที.ม.อ. (ไทย) 128/112.) ภิกษุนี้เราเรียกว่าผู้เป็นปัญญาวิมุตติ (ที.ม. (ไทย) 10/128/75.) 1. ปัญญาวิมุตติ หลุดพ้นด้วยกำลังปัญญา โดยไม่ได้บรรลุสมาธิขั้นสูงคือวิโมกข์ 8 (ที.ม.ภิกขา (ไทย) 128/144.) และ 2. อุกโตภาควิมุตติ ผู้หลุดพ้นทั้ง 2 ส่วน หมายถึงพระอรหัตต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาจนได้สมาบัติ 8 แล้วจึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไป ชื่อว่าหลุดพ้น 2 ส่วน คือ 1) หลุดพ้นจากรูปกายด้วยรูปสมาบัติ วิกขัมภะ 2) หลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค สมุจเฉทะ (ที.ม.อ. (ไทย) 130/113.) ทั้งปัญญาวิมุตติและอุกโตภาควิมุตติเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส จัดเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในบรรดาพระอริยบุคคล 4 ประเภท (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2561) พระอรหัตต์นั้นถือว่าเป็นผู้หมดกิเลสเหมือนกันทั้งหมด แต่จะมีคุณสมบัติหรือคุณพิเศษแตกต่างกันไปบ้าง พระอรหัตต์ตามพระธรรมวินัยนี้หรือตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ก็คือ ผู้ที่เข้าถึงสัจธรรมความจริงอันประเสริฐสูงสุด จิตหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวงอย่างเด็ดขาด พ้นอำนาจจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ไม่มีความเศร้าหมองขุ่นมัวในดวงใจ ปราศจากความเดือดร้อนใจและความวิตกกังวลกระวนกระวายใดๆ หลุดพ้นจากความทุกข์อย่างสิ้นเชิง และพระอรหัตต์ในอรหัตตสูตรยังสามารถอธิบายได้อีก 4 แบบ ได้แก่ 1) พระอรหัตต์สุกขวิปัสสโก พระอรหัตต์ประเภทแรกนี้คือผู้ที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสสิ้นเชิง แต่ไม่ประกอบด้วยฤทธิ์หรือมีอภิญญามีคุณวิเศษอย่างอื่น คือแม้จิตหลุดพ้นแล้ว แต่อาจไม่มีทิพจักขุ คือไม่มีตาทิพย์ ไม่เห็นนรกสวรรค์ ไม่เห็นภพภูมิอันลับที่ท่านพรรณนาไว้ แต่คุณธรรมภายในคือความบริสุทธิ์สะอาดภายในดวง

จิตของท่านก็ไม่ด้อยกว่าพระอรหันต์ประเภทอื่นแต่อย่างใด 2) พระอรหันต์เตวิชโช พระอรหันต์ประเภทที่สองนี้ เป็นผู้มีความพิเศษระดับ คือนอกจากจะบรรลุธรรมขั้นสูงสุดแล้วยังประกอบด้วยวิชาสาม คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ในการระลึกชาติก่อนได้ จุตูปปาตญาณ การรู้ว่าคน หรือสัตว์ตายแล้วไปไหน หรือรู้ว่าก่อนมาเกิดเป็นคนหรือสัตว์ในชาตินี้เคยเกิดเป็นอะไรมาก่อน และอาสวกขยญาณ ความรู้ในการสิ้นอาสวะกิเลส นี่คือพระอรหันต์เตวิชโช 3) พระอรหันต์ฉฬภิญโญ พระอรหันต์ผู้บรรลุภิญญาหก พระอรหันต์ประเภทนี้ได้คุณพิเศษพิเศษยิ่งกว่าประเภทที่สองข้างต้น กล่าวคือ เมื่อบรรลุธรรมขั้นสูงสุด ดับกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานแล้ว ยังได้คุณพิเศษอย่างอื่นด้วยดังนี้คือ (1) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ย่นระยะทางได้ เดินบนน้ำได้ หายตัวได้ หรือเนรมิตสิ่งต่างๆได้ (2) ทิพพโสธ ได้หุทิพย์ (3) เจโตปริยญาณ รู้ใจผู้อื่น (4) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนๆได้ (5) ทิพพจักขุ มีตาทิพย์ (6) อาสวกขยญาณ ญาณหรือความรู้ในการสิ้นอาสวะกิเลส ท่านพระอรหันต์ฉฬภิญโญบรรลุภิญญาหกนี้ มีอานุภาพมากในการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่ผู้คน เรียกกันโดยทั่วไปว่า “พระผู้ทรงภิญญา” พระอรหันต์ประเภทนี้ส่วนใหญ่ไม่ค่อยอยู่ปะปนคลุกคลีกับผู้คน เพราะปุณฺชนจิตที่มีตมัวด้วยกิเลสอาจลวงเกินท่านได้ง่าย จะเกิดบาปกรรมแก่พวกเขาโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพราะจิตของท่านมักทรงอยู่ในฌานสมาบัติ ไม่ค่อยรับรู้สมมุติหรือกฎเกณฑ์ของสังคมชาวโลก คนจะไม่เข้าใจเพราะท่านมักทำอะไรแปลกๆ ท่านจึงมักปลีกเร้นอยู่ในป่า ในถ้ำ หลีกเร้นจากผู้คน เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญในการจรจรของพระศาสนา ท่านจึงจะออกมาช่วยเหลือศาสนาในมิติต่างๆ และ 4) พระอรหันต์ปฏิสัมภิทปตฺโต พระอรหันต์ประเภทที่สี่นี้คือพระอรหันต์ชั้นยอด เป็นผู้บรรลุพระอรหันต์แล้ว มีความแตกฉานในอรรถในธรรม สามารถแสดงธรรมให้ผู้อื่นได้เข้าถึงธรรมหรือบรรลุตามได้ เป็นการสืบทอดพระศาสนาอย่างแท้จริง พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ที่ยอดเยี่ยมกว่าพระอรหันต์ทั้งปวง แต่ก็เป็นประเภทที่หาได้ยากและมีน้อยมากที่จะมีพระอรหันต์ประเภทปฏิสัมภิทปตฺโต

จึงกล่าวได้ว่าพระอรหันต์ที่ปรากฏในอรหันตสูตร เป็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ห่างไกลจากกิเลส ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดในภพ ไม่ประสบสงสารว้างสังขาร หมดสมมติไม่ติดกระทั่งกายและจิตหมดฤทธิ์สิ้นเชื้อ

หลักธรรมที่สนับสนุนให้บรรลุพระอรหันต์ในอรหันตสูตร

ในเนื้อความได้กล่าวถึงหลักธรรมที่สนับสนุนให้บรรลุพระอรหันต์ตามเนื้อความในอรหันตสูตรนั้นสามารถที่จะดึงออกมาเป็นหมวดธรรมะตามที่ปรากฏในพระสูตร ได้ดังนี้

ขั้น 5

รู้ชัดในขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่านั่นไม่ใช่เรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของเรา แม้ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนตตา ล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หากไม่รู้ชัดความจริงข้อนี้ ก็จักทุกข์เพราะหลงยึดเอาขั้น 5 ดังที่พุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์ขอรียสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์

แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 ก็เป็นทุกข์ (วินย. (ไทย) 4/14/21.)

ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ แปลว่า "ลักษณะ 3 อย่าง" หมายถึงสามัญลักษณ์ หรือลักษณะที่เสมอกัน หรือข้อกำหนด หรือสิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ 3 อย่าง ได้แก่

1. อนิจจตา (อนิจจัง) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

2. ทุกขตา (ทุกข์) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว

3. อนัตตตา (อนัตตา) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง ไม่ใช่ของใคร ไม่อยู่ในอำนาจควบคุมของใคร

ลักษณะ 3 อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะที่มีเสมอกันแก่สังขารทั้งปวง และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมนิาย คือกฎธรรมดาหรือข้อกำหนดที่แน่นอนของสังขาร ดังความที่พระผู้มีพระภาคตรัสหลักไตรลักษณ์ โดยถามอัครศิษย์ว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปเป็นอัตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า ‘รูปของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่างได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’ สัจจะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการ (ในที่นี้หมายถึงการพิจารณาไตรตรองแล้วทรงจำไว้ในใจ) (ม.มู.อ. (ไทย) 2/358/186.) เกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เวทนาเป็นอัตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในเวทนานั้นว่า ‘เวทนาของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่างได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’ “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

....‘สัญญาเป็นอัตตาของเรา’.... “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ”‘สังขารทั้งหลายเป็นอัตตาของเรา’.... “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ”‘วิญญาณเป็นอัตตาของเรา’.... “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการเกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระโคตมผู้เจริญ” “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระโคตมผู้เจริญ” “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’ “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ”

....เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง “ข้อนี้ไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ”สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง “ข้อนี้ไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ”สังขารทั้งหลายเที่ยงหรือไม่เที่ยง “ข้อนี้ไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านเข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ากลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’ ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงอยู่ มีบ้างหรือ” “จะพึงมีได้อย่างไร ข้อนี้มิได้เลย พระโคตมผู้เจริญ” “อัคริเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ากลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรามิใช่หรือ’ “จะไม่มีอย่างไรได้ ข้อนี้ต้องเป็นดังนั้น พระโคตมผู้เจริญ” (ม.ม. (ไทย) 12/385/394-396.) และพระผู้มีพระภาคยังตรัสเล่าถึงคุณของพระปัจเจกพุทธเจ้าให้พระอานนทเถระฟังในการเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีศีลบริสุทธิ (ด้วยปาริสุทธิศีล 4) มีปัญญาหมดจดดี มีจิตตั้งมั่น หมั่นประกอบธรรมเป็นเครื่องตื่น เห็นแจ้ง (ไตรลักษณ์) เห็นธรรมวิเศษ(หมายถึงมีปกติเห็นกุศลธรรม 10 สังขธรรม 4 หรือโลกุตตรธรรม 9 (คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1) โดยวิเศษ) (ขุ.อป.อ. (ไทย) 1/132/244.) รู้โดยพิเศษซึ่งอริยธรรมที่ประกอบด้วยองค์มรรคและโพชฌงค์ (ขุ.อป. (ไทย) 32/132/24.)

ตัณหา

ละตัณหา หมายถึง ละความติดใจอยาก ความยินดี ยินร้าย หรือติดในรสอร่อยของโลก ประกอบด้วย ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ เพลิดเพลินยิ่งนักในอารมณ์นั้นๆ และตัณหาย่อมเจริญแก่ผู้ประพฤติประมาท ช่างไปในอารมณ์ต่างๆ ครอบงำบุคคลใด ความโศกทั้งหลายย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น ดังนั้นความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นบ่อยๆ เมื่อบุคคลยังถอนเชื้อตัณหาไม่ได้ มี

1. กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในกาม ความอยาก หรือไม่อยาก ในสัมผัสทั้ง 5 เพราะความยินดีพอใจในกามคุณ 5 ที่ตนปรารถนา

2. ภวตัณหา คือ ความทะยานอยากในความอยากมีอยากเป็น คือความอยากเป็นเป็นนั่น เป็นนี่ หรืออยากได้สิ่งนั้นได้สิ่งนี้ เมื่อได้เป็นแล้ว หรือได้สิ่งนั้นมาแล้ว ไม่ต้องการให้มันเปลี่ยนแปลงไป

3. วิภวตัณหา คือ ความทะยานอยากในความไม่อย่างมีไม่อย่างเป็น ไม่อยากเป็นนั่นไม่อย่างเป็นนี่ หรือไม่อย่างได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ตลอดจนความอยากดับสูญ

หากละไม่ได้ย่อมเวียนเกิด-ตาย ไม่ถึงซึ่งพระอรหันต์และพอใจในการเกิดตั้งความว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ถูกราชและโทสะปกคลุม ถูกอวิชาหุ่มห่ออินทรีย์ที่น่ารัก ตีมีสุราและเมรัย เสพเมถุน ใกล้เคียง ยินดีเงินและทอง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ตรัสอุปภิเลสที่ทำให้สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส เป็นที่รู้จัก ไม่บริสุทธิ มีอสุลี ถูกความมืดปกคลุม เป็นทาสแห่งตัณหา ถูกตัณหาชักนำให้อัธยาศัยยาบเจริญเติบโต ย่อมยินดีการเกิดใหม่ (วินย. (ไทย) 7/635/397.)

มานะ

ละมานะ 3 หมายถึง กิเลสเครื่องเนิ่นช้า, กิเลสที่เป็นตัวการทำให้คิดปรุงแต่งยึดถือผิดพลาด ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้องตรงไปตรงมา ในคัมภีร์วิภังค์ เรียกปัญจะ 3 นี้เป็นฉันทะ (คือตัณหา) มานะ ทิณฺฐิ

1. ตัณหา (ความทะยานอยาก, ความปรารถนาที่จะบำรุงบำเรอปรนเปรอตน, ความอยากได้อะไร)

2. ทิณฺฐิ (ความคิดเห็น ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่างๆ ที่ยึดถือไว้โดยมโนฯ หรือโดยอาการเชิดชูว่าอย่างนั้นเท่านั้นจริง อย่างอื่นทั้งทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียว ตลอดจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนบีบคั้นผู้อื่นที่ไม่ถืออย่างตน, ความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็นเป็นความจริง

3. มานะ (ความถือตัว, ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียมหรือด้อยกว่าผู้อื่น, ความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่)

อัสมีมานะ การถือตัวว่าฉันนี่กู กูเป็นนั่นเป็นนี่, การถือเราถือเขา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559) หากถอนอัสมีมานะเสียได้ก็จักความสงสัยถึงซึ่งพระอรหันต์ตั้งความว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ข้าพเจ้าปราศจากอัสมีมานะและไม่พิจารณาเห็นว่า ‘เราเป็นนี่’ แต่ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่’ ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า ‘อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลยผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเพราะการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลยผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุปราศจากอัสมีมานะแล้ว และไม่พิจารณาเห็นว่า ‘เราเป็นนี่’ แต่ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่’ ข้อนี้เป็นไปไม่ได้เลย เพราะสภาวะที่ถอนอัสมีมานะ(ในที่นี้หมายถึงอหัตตมรรค ที่เรียกว่าสภาวะที่ถอนอัสมีมานะ เพราะเมื่อเห็นนิพพานด้วยอำนาจผลที่เกิดจากอหัตตมรรค อัสมีมานะจึงไม่มี) (ที.ปา.อ. (ไทย) 326/235, อัง.ฉก.อ. (ไทย) 3/13/105) นี่เป็นธาตุที่สลัดลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัย (ที.ปา.อ. (ไทย) 326/235, อัง.ฉก.อ. (ไทย) 3/13/105)

โมหะ

ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัยของกันและกัน และอิงอาศัยกันเกิดขึ้น ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลืมคืออวิชชา อุกุศลมูลคือโมหะมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า โมหะ (อภิ.วิ. (ไทย) 35/909/468.) บุคคลมีปัญญาเหล่าทั้งหลาย ถูกโมหะครอบงำ ถูกอสังขธรรมล้อม ยึดถือความเห็นวิปริต กล่าวต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ นักรวมเรียกว่า ทิณฺฐิวิบัติ (วินย. (ไทย) 8/336/510.)

อาสวะ

กิเลสที่หมักหมม หรือต้องอยู่ในสันดาน ไหลซึมเข้าไปย้อมจิตเมื่อประสบอารมณ์ ต่าง ๆ มี 3 อย่าง คือ 1. กามาสวะ อาสวะคือกาม 2. ภวาสวะ อาสวะคือภพ 3. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา อีกหมวดหนึ่งมี 4 คือ 1. กามาสวะ 2. ภวาสวะ 3. ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ 4. อวิชชาสวะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2561)

นิพพิทา

เกิดความเบื่อหน่ายในชั้น 5 ว่าเป็นทุกข์ เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายแล้วก็คลายความกำหนดยินดีในชั้น 5 ทั้งปวง โดยเห็นตามความเป็นจริงว่า ชั้น 5 เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของไม่ใช่ตัวตน ไม่น่ายึดมั่น ถือมั่น เป็นความเบื่อหน่ายที่ประกอบด้วยปัญญา จิตจึงหลุดพ้นจากกิเลส สะอาดบริสุทธิ์ มีความสงบเย็นเข้าถึงพระนิพพาน แตกต่างจากความเบื่อหน่ายเป็นครั้งคราวในสิ่งที่เราไม่ชอบใจ ด้วยอำนาจของกิเลส เช่น นักเรียนเบื่อหน่ายไม่อยากไปเรียนหนังสือ ภรรยาเบื่อหน่ายนิสัยเจ้าชู้ของสามี คนป่วยเบื่ออาหาร เป็นต้น ไม่จัดเป็นนิพพิทา นิพพิทาในความเป็นพระอรหันต์ต้องอาศัยอิทธิบาท 4 จึงจะเกิดความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท 4 ประการนี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน อิทธิบาท 4 ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร

2) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร 3) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร 4) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร

ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท 4 ประการนี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน” (ส.ม. (ไทย) 19/816/379.)

วิราคะ

วิราคะ หมายถึงการเชื่อโยงความเบื่อหน่ายในชั้น 5 จนเกิดความคลายความกำหนดยินดี กล่าวคือ วิราคะธรรมเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย เพราะไม่ยินดีในสิ่งใดๆ ในโลก กิเลสจึงไม่สามารถเกาะเกี่ยวได้ เป็นพระอรหันต์ผู้ไม่ติดในโลก ดังข้อความในความดับแห่งโลกว่า เพราะอาศัยจักขุและรูปจักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม 3 ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอาศัยโสตะและเสียง... เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น... เพราะอาศัยชีวหาและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณมโนวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม 3 ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ความดับแห่งโลก เป็นอย่างนี้แล” (ส.น. (ไทย) 16/44/90-91.)

สัทธรรม 7

สัทธรรม 7 ประการนั้นได้แก่ (1) สัทธา ความเชื่อ (2) หิริ ความละอาย (3) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวบาป (4) พาหุสัจจะความเป็นผู้มีสุตะมาก (5) อารัทธวิริยตา ความปรารถนาความเพียร (6) อุปปัญหัตถัสสติดา ความมีสติมั่นคง (7) ปัญญา ความรอบรู้ และอีกความหนึ่งในพระอภิธรรมกล่าวถึงธรรม 7 หมวดของพระอริยะว่า บรรดาบทเหล่านั้น สัทธรรม เป็นไฉน สติปัฏฐาน 4 สัมมปปธาน 4 อธิธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 นี้เรียกว่า สัทธรรม (อภิ.วิ. (ไทย) 35/934/585.) ซึ่งเป็นหมวดธรรมแห่งการตรัสรู้เป็นพระอรหันต์

รัตนะ 7

รัตนะ 7 หมายถึงโพชฌงค์ 7 ประการ คือ (1) สติ ความระลึกได้ (2) ธัมมวิจยะความเพียร (3) วิริยะ ความเพียร (4) ปีติ ความอิ่มใจ (5) ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ (6) สมาธิ ความมีจิตตั้งมั่น (7) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ซึ่งเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเน้นบอกให้ฟังและตั้งใจให้ทำได้ แต่ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลยความว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงอุปทานิยธรรม 7 ประการ อีกหมวดหนึ่งแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย 1) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) 2) เจริญธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเพียรธรรม) 3) เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) 4) เจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) 5) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) 6) เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) 7) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอุปทานิยธรรมทั้ง 7 ประการนี้อยู่ และใส่ใจอุปทานิยธรรมทั้ง 7 ประการนี้อยู่ (ที.ม. (ไทย) 10/139/86.)

ไตรสิกขา

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา 3 หมายถึงข้อสำหรับศึกษา, การศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา, การฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา 3 อย่างคือ

1. อธิศีลสิกขา คือศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจุลศีล มัชฌิมศีล และมहाศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลัก มัชฌิมศีล และมहाศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทรีย์สังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ
2. อธิจิตตสิกขา คือศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้นธรรมาจรรย์ได้บรรลุฌาน 4
3. อธิปัญญาสิกขา คือศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานได้ฌานแล้วจนได้บรรลุวิชชา 8 คือเป็นพระอรหันต์ หรืออีกชื่อคืออรหันต์พุทธหากขาดไตรสิกขาเสียแล้วก็เปรียบเหมือนลาในฝูงโค เพราะขาดความสำคัญ ดังที่พุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุ

ทั้งหลาย ลาติดตามฝูงโคไปข้างหลังร้องว่า “แม่ตัวเราก็คือโค แม่ตัวเราก็คือโค” แต่มันไม่มีสีเหมือนโค ไม่มีเสียงเหมือนโค ไม่มีรอยเท้าเหมือนโคมันเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังเท่านั้น ร้องว่า “แม่ตัวเราก็คือโค แม่ตัวเราก็คือโค” แม่นั้นโค ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน ติดตามไปข้างหลังหมู่ภิกษุ ประกาศตนว่า “แม่เราก็คือภิกษุ แม่เราก็คือภิกษุ” แต่เธอไม่มีความพอใจในการสมาทานอธิศีลสิกขา เหมือนภิกษุอื่น ไม่มีความพอใจในการสมาทานอธิจิตตสิกขาเหมือนภิกษุอื่น ไม่มีความพอใจในการสมาทานอธิปัญญาสิกขาเหมือนภิกษุอื่น ภิกษุนั้นเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังหมู่ภิกษุ ประกาศตนว่า “แม่เราก็คือภิกษุ แม่เราก็คือภิกษุ” เท่านั้น เพราะเหตุฉนั้นแล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิศีลสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล (อง.เอกก. (ไทย) 20/83/309.) สมายอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสสงมมาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสสงมมาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐานย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ (ที.ม. (ไทย) 10/147/92.)

สัมมัตตะ 10

สมบุรณ์ด้วยองค์ 10 มีจิตตั้งมั่น หมายถึง ธรรมที่เป็นของพระอเสขะมี 10 ประการ สัมมัตตะ 10 คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาวาจา การเจรจาชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมากัมมันตะ การงานชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาวายามะ ความพยายามชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาสติ การระลึกชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาญาณ ความรู้ชอบอันเป็นอเสขะ 1 สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบอันเป็นอเสขะ 1 เป็นธรรมที่ภิกษุเข้าไปหาความว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม 10 ประการ เป็นผู้ควรเสพ(เสพในที่นี้หมายถึงเข้าไปหา) (อง.ติก.อ. (ไทย) 2/26/104.) ธรรม 10 ประการอะไรบ้าง คือ 1. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) 2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) 3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) 4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) 5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) 7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) 9. สัมมาญาณะ (รู้ชอบ) 10. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม 10 ประการนี้แล เป็นผู้ควรเสพ (อง.ทสก. (ไทย) 24/155/298-299.) และมีจิตตั้งมั่นด้วยอุچارสมาธิและอัปปนาสมาธิ อุچارสมาธิ สมาธิที่แผ่วแผ่วมากกว่าฌณีสมาธิ แต่แผ่วแผ่วน้อยกว่าอัปปนาสมาธิ อัปปนาสมาธิ สมาธิที่ไม่หวั่นไหว หมายถึงสมาธิระดับฌานสมาบัติ ปฐมฌานขึ้นไป กล่าวคือ รูปฌาน 4, อรูปฌาน 4 และนิโรธสมาบัติ หรือ สัญญาเวทียัตินิโรธ

หมวดธรรมข้างต้นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นหมวดธรรมที่ตั้งออกมาจากอรหัตตสูตรและเพื่อที่จะให้ทราบความชัด จึงได้ขยายความเพิ่มความเข้าใจในหมวดธรรมแต่ละหมวดนั้นเป็นแนวทางไปปฏิบัติ หมวดธรรมทั้งหมดนี้ผู้วิจัยได้หาความสัมพันธ์ที่สนับสนุนกันจนถึงความเป็นพระอรหัตต์จากธรรมทั้งหมดพบว่า พระอรหัตต์ท่านเป็นอยู่ด้วยไตรสิกขามีสัทธรรม 7 เป็นคุณธรรมนำชีวิตมีรัตน 7 เป็นตัวรู้

แจ้งไตรลักษณ์ในชั้น 5 เกิดนิพพิทา วิราคะ สิ้นตัณหา มานะ โมหะ จนสิ้นอาสวะ สมบูรณ์ด้วยสัมมัตตะ 10 สิ้นสงสัยมีสุขในความเป็นพระอรหันต์ และความสัมพันธ์จากหมวดธรรมข้างต้นนี้จะนำไปใช้ในการวิเคราะห์วิถีแห่งความเป็นพระอรหันต์ในอรหัตตสูตร ในเรื่องแนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ หลักธรรมในการบรรลุเป็นพระอรหันต์ คุณธรรมของพระอรหันต์ และการดำเนินชีวิตของพระอรหันต์ในลำดับต่อไป

วิถีแห่งความเป็นพระอรหันต์ในอรหัตตสูตร

ในอรหัตตสูตรนั้น มีแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุพระอรหันต์ที่ปรากฏในอรหัตตสูตร โดยนำมาวิเคราะห์ให้เป็นไปตามสมมติฐานของภาษาตามแนวทางที่ปรากฏ สามารถอธิบายได้ดังนี้ เพราะอาศัยความว่า “พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายขันธ์คือโมหะได้แล้ว พระอรหันต์เหล่านั้นถึงความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปรเปลี่ยนในโลก...ไม่มีอาสวะ...กำหนดรู้ชั้น 5...มีจิตตั้งมั่น...ไม่มีตัณหา มีอเสขญาณเกิดขึ้นแล้ว” (ส.ช. (ไทย) 17/76/117.) เมื่อพิจารณาความตามนี้ ธรรมทั้งหลายที่ปรากฏล้วนเป็นเหตุและผลสนับสนุนซึ่งกันและกัน พระอรหันต์มีทั้งสมณะคืออาน กบวิปัสสนาคือมรรค ผล การจะบรรลุอรหัตต์ได้ต้องใช้สมณะกับวิปัสสนาในการตัดตัณหา ตัดอัสมิมานะ ตัดโมหะจนสิ้นอาสวะถึงอเสขญาณเป็นพระอรหันต์ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน จึงเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุพระอรหันต์ฝึกจิตให้สงบและรู้เห็นตามความเป็นจริง โดยใช้ 2 อย่าง 1. สมณะ การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ 2. วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง (ที.ปา. (ไทย) 11/304/256.)

เพราะอธิบายคำว่า มีความสุขหนอ หมายถึง สุขในอาน มรรค และผล (ส.ช.อ. (ไทย) 2/76/309.) การกำหนดรู้ชั้น 5 (เป็นวิปัสสนา) และอีกคำว่า มีจิตตั้งมั่น หมายถึง ตั้งมั่นด้วยอุปปาสนาสมาธิ และอัปปนาสมาธิ (ส.ช.อ. (ไทย) 2/76/310.) (เป็นสมณะ) จึงนำมาเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุพระอรหันต์ในอรหัตตสูตร ซึ่งตรงตามอีกพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงเจริญธรรม 2 ประการ คือ สมณะ วิปัสสนา ให้ยิ่งขึ้นไปเถิด ธรรม 2 ประการนี้ ซึ่งเธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อรู้แจ้งธรรมธาตุหลายประการ (ม.ม. (ไทย) 13/197/235.) ธรรม 2 นี้ คือ สมณะ วิปัสสนา ของเขาย่อมเคียงคู่กันไป บุคคลนั้นกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง (ม.อ. (ไทย) 14/431/490.) เป็นไปเพื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นส่วนที่ตั้งแห่งการงานทางใจเป็นการกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุอาน มรรค ผล พระนิพพาน คือการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน คำว่า “กรรมฐาน” การเจริญภาวนาหรือกัมมัฏฐาน ในพระพุทธศาสนามี 2 วิธีคือ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนาภาวนา (อง.เอกก.อ. (ไทย) 33/2/-/353.) ทราบความตามที่ปรากฏสามารถสรุปในแนวทางการปฏิบัติดังนี้

1. สมถกรรมฐาน เป็นการกระทำให้ใจสงบ โดยใช้ที่ตั้งแห่งการเพ่ง 7 หมวด คือ กลืน 10 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 อัปปมัญญา 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตวัตถาน 1 อรูปกัมมัฏฐาน 4

ทั้งหมดเหล่านี้จะได้ผลจากการภาวนาสูงสุด คือ ได้โลกียะอภิญญา 5 ประการ 1) ทำฤทธิ์ได้หลายอย่าง 2) มีฤทธิ์ 3) รู้วาระจิตของผู้อื่น 4) ระลึกชาติหลังได้ และ 5) มีตาทิพย์ แต่สิ่งที่ได้ 5 ประการนี้ ไม่สามารถพ้นจากความทุกข์และความเศร้าโศก ก็เลสก็ไม่หมดเพียงสงบไปเท่านั้น สมถกรรมฐานจึงเป็นเครื่องมือในการกำจัดความยึดมั่นปล่อยวางอารมณ์ทำจิตให้สงบ

2. วิปัสสนากรรมฐาน การกำหนดรูป-นามให้ทันปัจจุบันสันตติ โดยการเข้าไปกำหนดรู้เฉพาะปัจจุบันสันตติ 6 อย่าง คือ รู้ชั้น 5 ว่าเป็นอนัตตา รู้อายตนะ 12 ว่าเป็นที่รู้อารมณ์กระทบ รู้ธาตุ 18 ว่าเป็นต้นต่อการสืบต่อ รู้อินทรีย์ 22 ว่าเป็นที่หนุนให้รู้แจ้ง รู้ริยสัจ 4 ว่าเป็นจริงในเหตุในผล และรู้ปฏิจาสัมุปบาท 12 ว่าเป็นที่เริ่มที่สิ้นสุด ทั้ง 6 หมวดธรรมนี้ รู้เพียงสักแต่ว่า ไม่ยึดมั่นหมายมั่นในปัจจุบันรูป-นาม กายและจิตใจเห็นว่าทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีผลเป็น 3 ชั้น ได้แก่ 1) ขั้นต้น ทำลายความหยาบคายของกิเลสที่นำไปสู่อบายภูมิได้ แม้ชีวิตในปัจจุบันก็อยู่ด้วยความไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นเป็นพระโสดาบัน-พระสกทาคามี 2) ชั้นกลาง ทำลายความโกรธและความกระหายในเมถุนธรรม ได้เด็ดขาด มีอุปการะแก่สังคมมากเป็นพระสกทาคามี-พระอนาคามี 3) ขั้นสูง สิ้นความทุกข์และความเศร้าโศกทั้งปวง มีอุปการะแก่สังคมมากอย่างหาประมาณไม่ได้เป็นพระอรหันต์

จึงเห็นได้ว่าแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุพระอรหันต์มีการใช้สมถกรรมฐานควบคู่กันไปกับวิปัสสนากรรมฐานในการฝึกจิตขั้นสูง เพราะทั้งนี้จำเป็นต้องอาศัยกันและกัน เพราะสมถเป็นตัวทำให้จิตสงบวิปัสสนาเป็นตัวเข้ารู้แจ้งตามความเป็นจริงตามสภาวะที่ปรากฏของรูปกับนามจนเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดจนเข้าถึงขั้นการหลุดพ้นสูงสุดคือนิพพาน ในความข้อนี้ที่ทำให้พระอรหันต์ท่านแตกต่างจากคนทั่วไปคือการฝึกตน-อุทิศตนตลอดการมีชีวิต ทำประโยชน์ตนขยายไปถึงผู้อื่นให้เป็นสุขตามแต่เขาต้องการ

ในอรหันตสูตรนั้น มีหลักธรรมในการบรรลุพระอรหันต์ที่ปรากฏในอรหันตสูตร ที่จะนำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ให้เป็นไปตามสมมติฐานของภาษาตามหมวดธรรมที่ปรากฏเพราะแม้จะมีมากถึง 12 หมวดธรรมในอรหันตสูตรก็ตาม ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นหลักใหญ่ทั้งหมดเหมือนสิ่งนี้เกิดจากองค์ประกอบนี้ เพราะอาศัยองค์ประกอบนี้จึงมีสิ่งนี้ขึ้น จึงเอาหลักธรรมที่เป็นหลักใหญ่ๆ สามารถอธิบายได้ดังนี้ เพราะอาศัยความว่า “พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายขายคือโมหะได้แล้ว ...ถึงความไม่หวั่นไหวมีจิตไม่ขุ่นมัว ... ไม่มีอาสวะ ...กำหนดรู้ชั้น 5 มีสัทธรรม 7 ประการเป็นโคจร ... สมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ สำเนียงแล้วในไตรสิกขา ...สมบูรณ์ด้วยองค์ 10 มีจิตตั้งมั่น ...ไม่มีตัณหา มีอเสขญาณ” (ส.ช. (ไทย) 17/76/116-117.) ตามที่ปรากฏอธิบายได้ว่า พระอรหันต์ท่านไม่มีตัณหาหมดอัสสมิมานะหมดโมหะจิตไม่ขุ่นมัวไม่มีอาสวะเพราะรู้แจ้งแล้วในชั้น 5 มีสัทธรรม 7 เป็นอารมณ์หรือเป็นคุณธรรม บรรลุเป็นพระอรหันต์อย่างสมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คอยเอาใจใส่ในไตรสิกขาอบรมกาย วาจา จิต เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต บริบูรณ์สมบูรณ์ด้วยองค์ 10 เป็นธรรมของพระอเสขะ พระอรหันต์ทั้งหลายท่านจึงมีความสุข ความข้อนี้แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมหลักใหญ่ที่เป็นเหตุในการบรรลุเป็นพระอรหันต์ มี 2 หมวดคือ รัตน 7 และด้วยองค์ 10

เพราะคำว่า สมบูรณ์ นั้นเป็นคุณสมบัติหรือคุณลักษณะครบถ้วนในตัวของภาษาแล้ว จึงนำมาเป็นหลักธรรมในการบรรลुพระอรหันต์ในอรหันตสูตร ดังนี้

1. สมบูรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ หมายถึง โพชฌงค์ 7 ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือ องค์ของผู้ตรัสรู้ มีเจ็ดอย่างโดยย่อคือ สติความระลึกได้ อัมมวิจยะความเพียรธรรม วิริยะความเพียร ปีติ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิความสงบกายสงบใจ สมาธิความมีจิตตั้งมั่น อุเบกขาความมีใจเป็นกลาง โดยใช้สติ กำหนดรู้ในรูปนามจึงเกิดการจำแนกธรรมเกิดอัมมวิจยะว่าสิ่งนี้เป็นกุศลเป็นอกุศล ว่ากุศลควรเจริญอกุศล ควรละเว้น จึงเกิดวิริยะความเพียรในการสร้างและรักษากุศล เพียรในการทำลายอกุศลและป้องกันอกุศล ไม่ให้เกิดขึ้น ทำให้เกิดปีติอิ่มใจปลื้มใจในการทำดีละเว้นความชั่ว เพราะมีปีติ จึงทำให้ปัญหะความไม่พอใจ อันเกิดจากความทุกข์กายทุกข์ใจเบาบางลง เมื่อความทุกข์เบาบางจิตจึงไม่ทรมานทรมาย จึงเกิดปัสสัทธิความ สงบกายสงบใจขึ้น เมื่อจิตใจสงบ วิตกวิจารณ์การตรึกการตรองหรือการนึกคิดจึงสงบระงับลง เมื่อความนึก คิดสงบระงับลงนิรณันต์ที่ต้องอาศัยความนึกคิดจึงเกิดขึ้นมาได้ ก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เมื่อนิรณันต์ไม่ เกิดขึ้น สมาธิจึงเกิดขึ้น เมื่อสมาธิเกิดขึ้น จิตจึงละวางในความชอบใจและความไม่ชอบใจ ในอารมณ์ที่ เกิดขึ้นจากผัสสะในอายตนะทั้ง 6 ลงเสียได้ จึงเกิดอุเบกขาความวางเฉย เมื่ออุเบกขาเกิดขึ้นจึงวางเฉยต่อ บัญญัติทั้งปวง ว่าสิ่งนี้ดีกว่ากัน เลวกว่ากันหรือเสมอกัน ลงเสียได้ คือหลักธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความ ตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค

2. สมบูรณ์ด้วยองค์ 10 หมายถึง สัมมัตตะ 10 ภาวะที่ถูกต้อง ความเป็นที่ถูกต้องสมบูรณ์ เป็นธรรมของพระอเสขะเรียกว่า อเสขธรรมก็ได้ มี 10 อย่างโดยย่อคือ สัมมาทิฐิความเห็นชอบ สัมมา สังกัปปะความดำริชอบ สัมมาวาจาการเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะการงานชอบ สัมมาอาชีวะการเลี้ยงชีพ ชอบ สัมมาวายามะความพยายามชอบ สัมมาสติการระลึกชอบ สัมมาสมาธิความตั้งใจชอบ สัมมาญาณ ความรู้ชอบ สัมมาวิมุตติความหลุดพ้นชอบ ในสัมมัตตะ 10 ข้อนี้ มี 8 ข้อแรกเรียกว่ามรรคมองค์ 8 เพราะ เมื่อเจริญมรรคมองค์ 8 สมบูรณ์แล้วสัมมาญาณความรู้ชอบก็เกิดขึ้นสัมมาวิมุตติความหลุดพ้นชอบก็เกิดขึ้น ตามลำดับ ตามความในอานาปานสติสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ(สัมมาสติ) อันภิกษุเจริญแล้ว ทำ ให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุที่เจริญอานาปานสติแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมบำเพ็ญสติปัฏ ฐาน 4 ให้บริบูรณ์ได้ ภิกษุที่เจริญสติปัฏฐาน 4 แล้ว ทำให้มากแล้วย่อมบำเพ็ญโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ได้ ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์ 7 แล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมบำเพ็ญวิชชา(สัมมาญาณ)และวิมุตติ(สัมมาวิมุตติ)ให้ บริบูรณ์ได้ (ม.อ. (ไทย) 14/148/187.)

บทสรุป

พระอรหันต์ในคัมภีร์เถรวาทคือผู้ที่ละสังโยชน์ 10 อย่างได้โดยสิ้นเชิง ได้แก่ สักกายทิฐิ วิจิจฉา สีลพทปราคาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ 1) สุขวิปัสสโก สิ้นกิเลสแต่ไม่มีญาณพิเศษ 2) เทววิโซ สิ้นกิเลสและได้วิชชา 3 3) ฉฬภิญโญ

สิ้นกิเลสและได้อภิญญา 6 และ 4) เจตุปุริสสัมภีที่ปัตโต สิ้นกิเลสและแตกฉานในปฏิสัมภี 4 ได้แก่ อรรถ
ธรรม ภาษา และปฏิภาณ

การปฏิบัติเพื่อบรรลุความเป็นพระอรหันต์ในอรหัตตสูตรเน้นการละสังโยชน์ 10 เพื่อปลดปล่อย
จิตจากสมมติและเข้าสู่ความหลุดพ้น ปฏิบัติตามหลักรัตน 7 เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม มีสติระลึกถึงธรรมใน
ทุกขณะ ใช้ความเพียรไตร่ตรองจนเข้าใจต้นสายปลายเหตุ ดำเนินชีวิตตามมรรคมืองค์ 8 บนทางสายกลาง
ยึดหลักสัทธิธรรม 7 และไตรสิกขาเพื่อควบคุมกาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์

พระอรหันต์จึงเป็นผู้สิ้นอาสวะ ปราศจากกิเลส เป็นอเสขบุคคลที่ไม่ต้องศึกษาต่อ เป็นผู้พ้นจาก
โลกสมมติและเข้าสู่พระนิพพานโดยสมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. เนื่องใน
มหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ 50 ปี ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหา
มงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ 5 รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *ฎีกาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถร), (2554). *อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็น
วงศ์แห่งพระอริยเจ้า*. กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,
พิมพ์ครั้งที่ 27*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,
พิมพ์ครั้งที่ 31*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.